

Vokalizmus východoslovenských sotáckych nárečí z hľadiska slovensko-ukrajinských jazykových vzťahov

Martina Čeripková

Filozofická fakulta UPJŠ, Prešov

Napriek tomu, že otázky kontaktov východných východoslovenských nárečí a zakarpatských ukrajinských nárečí zaujímajú dialektológov už dlhý čas, definitívne závery k tejto problematike ešte vyslovené neboli. V súčasnosti sa v slovenskej dialektologickej literatúre konštatuje vplyv ukrajinských nárečí na stav niektorých prvkov vokalizmu, konsonantizmu, prízvuku v zemplínskom, užskom či sotáckom nárečí. Paralely existujú i na morfolologickej a lexickej rovine (Dudášová, 1993, s. 93–113; Lipták, 1993, s. 113–121).

Na okraji slovenského jazykového územia ležia predovšetkým sotácke nárečia. Na severe a severovýchode hraničia s lemkovskými, konkrétne so sninským a prechodným sninsko-laboreckým nárečím (podľa členenia Z. Hanuďovej 1994, s. 95–101), na východe s bojkovskými zakarpatskými ukrajinskými nárečiami.

Okrem sotáckej oblasti pri Humennom a Snine, ktorá sa v základnej dialektologickej literatúre vyčleňuje samostatne, existuje i menšia sotácka oblasť pri Sobranceiach, ktorá tvorí okrajový región východoslovenských užských nárečí.

Je veľmi ťažké určiť presnú slovensko-ukrajinskú jazykovú hranicu. V. Latta (1979–1981, s. 92–105) ju načrtáva pomocou odlišností na hláskoslovnej, morfolologickej a lexickej úrovni. Práve sotáckym dialektom vyčleňuje osobitné miesto medzi slovenskými nárečiami, pretože ich charakterizujú mnohé typicky ukrajinské prvky.

V tomto príspevku sa budeme venovať vokalizmu sotáckych nárečí. Od ostatných východoslovenských nárečí sa obe sotácke oblasti odlišujú zachovaním vokálu y (archaický prvok) a prítomnosťou zatvorených alebo zúžených e, o (striednice praslovanského ē, ō; niet jednoty v názore, či sú to archaické vokály, ktoré sa vo väčšine východoslovenských nárečí ďalej menili na i, u alebo či v tejto okrajovej oblasti nastal zvláštny vývin ē, ō → e, o, kým inde prebehla diftongizácia). Práve na tieto vokály sme sa zamerali pri porovnávaní vokalickej štruktúry sotáckych a zakarpatských ukrajinských nárečí.

Vokály e, o

Ako sme už spomenuli, vo východoslovenských nárečiach sa tieto vokály vyskytujú len v oboch sotáckych oblastiach. Všeobecne sa pokladajú za striednice dlhých vokálov é, ó, sú teda súčasťou procesu paralelného s difton-

gizáciou (Štolc, 1994, s. 122), v centrálnych východoslovenských nárečiach zrejme so zmenou ē, ō → e, o → i, u (Lipták, 1969, s. 18).

Vokál e sa však v sotáckej oblasti pri Sobranceiach vyskytuje aj na mieste pôvodného krátkeho e (*bręx, kameň, remeň*), v l-ových participiách sloviess infinitívny kmeňom na -i- (*noseę, kričęę*). Rovnako vokál o nahrádza aj pôvodné krátke o (*soľ, hnęę*). Citované príklady uvádza Š. Lipták a potvrdili ich aj naše výskumy.

Zúžené vokály e, o sa vyskytujú aj v susedných ukrajinských nárečiach. Vyslovujú sa pred palatálnymi konsonantmi, neslabičným u, j, vokálom u v otvorených aj zatvorených slabikách na mieste krátkych e, o.

Prenesenie pravidiel z ukrajinských nárečí by vysvetľovalo len časť prípadov výskytu e, o za krátke e, o (*soľ, veľk*) a naopak, mnohokrát táto zmena za priaznivých podmienok nenastala. V tomto prípade teda ide skôr o lexikálne prevzatia z ukrajinských nárečí do sotáckych, vokály e, o sa inak v sotáckych nárečiach vyskytujú pravidelne len na mieste pôvodných ē, ō.

Vzhľadom na to, že e, o sa v ukrajinských nárečiach a v sotáckych nárečiach používajú v rozdielnych podmienkach a tieto vokály majú aj rozdielnu fonologickú platnosť (v sotáckych nárečiach sú to samostatné fonémy), nemožno tu hovoriť o priamom vplyve ukrajinských dialektov na sotácky stav. Prítomnosť týchto hlások v ukrajinských nárečiach by však mohla byť jednou z príčin uchovania vokalickej páry e, o v sotáckych dialektoch, zatiaľ čo na ostatnom východoslovenskom území e, o neskôr splynuli s i, u. Ďalším dôvodom na ich zachovanie je ich zvuková podobnosť s variantmi vokálu y.

Vokál y

V rámci východoslovenských nárečí sa výslovnosť y konštatuje v základnej dialektologickej literatúre len v sotáckych oblastiach (Krajčovič, 1988, s. 294–296; Štolc 1994, s. 121–125). Tento vokál sa pritom hodnotí ako zadný a nelabializovaný variant fonémy i po tvrdých konsonantoch.

Š. Lipták (1969, s. 13–23) v štúdiu venovanej sotáckej oblasti pri Sobranceiach hovorí o viacerých odtienkoch pri vyslovovaní tohto vokálu:

v oblasti pri Humennom odtienok do e, prípadne do i,

v oblasti pri Sobranceiach odtienok do o (Koromfa, Petrovce, Husák),

odtienok do e (Vysoká nad Uhom, Bežovce, Jenkovce, Lekárovce, Záhor),

odtienok do i (Choňkovce, Koňuš, Hlivištia).

O-ová výslovnosť, najmä u mladšej generácie, podľa jeho výskumov prechádza do čistého vokálu o (*s iżmo, žabo, triz boj*). K výpočtu variácií vo výslovnosti vokálu y dopĺňa: „Dá sa predpokladať, že zadnejšia výslovnosť y bola v užských nárečiach rozšírenejšia, čo by potvrdzovali aj výskumy starších bádateľov“ (s. 19).

Samo Czambel v diele *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906) hodnotí vokál y takto: „uhorskoruské y je pazvukom, ktorý